

BORDEL'en KANTIAK

I.—Arnegi'ko Suyetak

Arnegi du Luzaidek (Valcarlos, erdaraz) bere auzo-erria. Beti elgarrekin bizi izanak, zubi internazionalako aga aundia ez da aski izan adiskidantza zahar baten austeko.

Erran daike Orreaga'ko Amaren altzoan etorriak zirela biak munda, lur-alde auen guzien nagusi baizen orduko *Ronzesballes*. Aurride on batzu bezala aziak, aunditzearekin batean agertu ziren elgarren arteko diferentziak eta bakotxa bere alde bizitzen asi.

Amabi bat aldiz legetara joanik ibiliak ziren Arnegi'tarrak, bere-narekin atera bano lehenago. Eta dena zen Orreaga'ko Komentuaren nagusigoa gaineratik kentzea (1). Eta bai kendu-re! Eliz-eskubideak bezik etzitzazkon gelditu *Ronzesballes*'i.

Ori-re gehiegi zitzakon, nunbait, Baiona'ko jaun Apezpikuari (2) eta 1680'an bereganatu nahian zabilan denak. Orduan zen Kanonigoak erran behar izan zutena, "Ondarrola, Arnegy eta Hualdia barne, erre-kazola untako aldare-sari guzien jabe zirela". Egia erraiteko, etzitaken,

(1) J. Ibarra. "Historia de Roncesvalles", p. 362.

Gero luzaidarrek gauza bera egin nahi izan zuten, eta 1646'gn. urtean erriko ogeitabost etxek beren urte-sari guziak ukatu zazkioten Orreagari. (i. c. pág. 363.)

(2) "Apezpikua" = O b i s p o.

"...en la dicha limitación desde Ibañeta hasta Mocoseil se comprehenden y estan incluso los barrios de Undarrola y Arranegui y Hualdia y tambien lo que siembran los de Lasa, de Baygorri, desde Exabia asta Balcarlos." (Proceso de 1333, pág. 206.)

ez, gauza aundia: 1612'an amabi etxola baizik etziren Arnegi'n (3).

Luzaidek bazituen ordukotz iru ehun urte bano gehiago. Gañera bere etxerik zaharrenetako bat "Arranegia" deitzen zen —orai "Arnegizahar"—. Or ikusten da erreken alderdi au ere Arranegia zela eta ez Frantziako aldea bakarrik (4).

Bana arnegitarrak nagusien mendetik noiz atera ziren balin bada-kigu-re, Luzaide noiz utzia duten erraitea ez da errex. Beren erriko eliza 1656'koa da. Ordu artio apezik gabe ote ziren?

Gutiz goiti-beitik susma daike 1527'ko Nafarroaren erdibanatze artan asiak ote ziren, gero ta gehio aunditzen joanen ziren diferentzi aiak. Dena dela, etziren sekula mutur-haustekoak izan eta Zubi Aundiko aga guzien gaisetik bi auzo-errien adiskidantza bizi da.

* * *

Arnegi'ko erriarekin ikusteko aundia bazuen Bordel bertsulariak: emaztea arnegitarra zuen, Baxo'ko alaba. Kondatzen dute gertakizun pollita. Behin batez familian zerbeit ukan eta joan omen zitza-kon etxetik emaztea.

Uste bazuen gaizoak senarra bila joanen zitzakola, etzuen ezagut-zen huntsa! Bana zer eginen zuen bere aitamen etxean ere! Noizbait egin zuken bere baitan itzultzea zuela oberena; edo bestenez bota zuten etxetik.

Nolanahi dela, arto-jorran ari den lekutik ikusten du nagusiak joan zen bidetik itzultzen eta erranarazten dako mutilari:-

—"Etxekoandre! Ze berri da Baxoan?"

Eta berak errepostu:

—"Etzela onendako an deuse laxoan!"

(Baratze lanetan, ur otzez urtatzea erraiten zako.)

Bi kantutan ibili ditu Bordelek Arnegiko suyetak eta ez dira biak ere elgarri iduriak: besta-solas, bat, eta bertzea eriotzaz. Lenbizikoa bazter guzitan aipatua da; nork ez du aitu "Mendekoste Bestetan"?

(3) Lic. Huarte, 3.ª parte; cap. 9; n.º 2.

"el año 1612 no había en Arnegy más que doce casas o chozas que en lo espi-ritual pertenecían a la Yglesia de Valcarlos." (Lib. Parroq. Valcarlos. Índice I, introd.)

(4) "...in quibus, sua domus de Arranegui" (Proceso 1333.)

Bazen emazte bat ere izen ori zuena: "Maria Arranegui, habitans in valle Karolli..." (Proceso 1333.)

Mendekoste bestetan
Aurten Arneiko errekan
Ixtorjo bat gertatu da kasik ezpeitot erran:
Bost emaztek edan dituzte amalau pint'arno betan
Jokaturik kartetan.

Jokua zuten florian
Arneiko Madrilenian;
Atso gaixoek uste zuten zirela zeruko lorian
Saindu orenen erdian, beren botoilak aldian,
Bai eta plazer handian.

Batek zion bertziari:
"Haurra, ire graziari!
Arnoño hunek alegratzen dian bihotzñua niri,
Ene plazerra ola luken, banu zonbeit ogi poxi
Arno ezti huneki!"

Katrina eta Kattalin
Auzo biak elgarrekin
Arno edaten ari ziren kuraia handi batekin;
Gero ondoan bazuten gibel aldian zer egin
beren fanfarreriekin.

Irugarrenak ederki
Tanteatzen omen daki;
Amarrekoak arek zituen omen markatzen orori.
Ondarrekoetz nahasi zen eta lurrerat erori;
Orduan etzen egarri.

Laugarren ori, zer peza!
Maria zapatainesa.
Huntsa esplikatzen zituen eskuara ta frantsesa,
Bai eta ere aisa egiten bide handian "esa":
Orixe da haren letra.

Bostgarren ori zoin ote da?
Pentsatzeko ez da pena,
Garaxane gaizo horrek nola ezpaituke lehena:
"Benedika dakiola, dio, mahatsari aihena
Arno ekartzen duena.

Ahuntzez jokatu eta
Asi ziren kolpeka;
Gaston deitzen zen guarda bat kanpotik jinik lasterka
Hak partitu izan zituen, ez huste bezain aisa,
Arrazoinik ezin pasa.

Zuk ere etxek'andera
Erran behauzu egia:
Solas ortan zu ote zinen orien buruzagia?
Bost emaztek egiteko orixe da komedia!
Hurran baizen zahagia!!!

X U H A R Z E N A R E N E R I O T Z A

Arnegi'ko bigarren sujeta beltza da. Buruilarren zortzian beti jende aundia bildu izan da Orreaga'n. 1864'eko Solbezio egun ura oroitze-koa izanen zen Arnegi'ko errekan.

Bordelek, ogeitabat bertsutan eman zauzkigun xehetasun gehienak. Iruñen argitaratu zuten kantu au eta eskuara guti zakien norbait arte ortan sartu izan balitz bezala, itz auek ezarri zaskoten lehenik:

ERIO TZ CRUDEL BAT

Eguinacia haitac eta alabac hunen senarrian.

ARNEGUIN 1864

Bi lenbiziko bertsuak ez dute gauz aundirik erraiten eta kendu ta ere ez da anitz galtzen. Irugarrenean asten du sujeta:

Iragan Buruilarren zortzi garrenian
Eriotze bat egin dute ilundu denian.
Prebeniturik zauden desira hunian
Asesinatu dute lurraren gainian:
Mantxa hura an dute biotzain barnian.

Kanpotarrak ziren hiltzaleak: bi gizon nunbaitekoak. Egun artan dendaria (jostuna) etxean baizuten, bere ganbaratik aitu omen zuen nola erraiten zuten sukaldean:

—“Zer” aundi bat badiat barne huntan. Zertako egin diau ori?

—Damutu al zaik? Berriz asteko prest nindukek prezio ortan.

Ortako dio bertsulariak:

Nonbaitereko gizon triste errumesa,
(Arrazoin orrengatik nehor ez ofensa)
Etzen ez agradable halako promesa!
Kanpokoak egile, etxeakoak pentsa;
Fagoratu baditu zer errekonpentsa!

Emazteak agindurik hil zakoten senarra. Zapatainari errana zion, bide bizkarretik ez ote zion erre kara botako gau batez. Arek, berriz, munduko diru guziengatik ere etzuela alakorik eginen.

Behi jezten ari zen lekuan eman omen zakoten aitzurrotx batekin. Arte ortan, alakorik pentsatu gabe, nagusiak urreria gordetzen zuen gerrikoa laxatzen ari dendaria. Ze etxekandrearen biotza!

Nausia lur barnian martier hil otza,
Oraino etxekuek on dute biotza;
Hura galdurik ere ayen erreposa
Munduko triumfetan huntasunak goza;
Gizonak maitadiro halako esposa!

Orai eldu diren bertsuak emaztearendako emanak dira. Bada zer konda. Senarra hil gabe, berriz ezkontzeko prest zen Bordaxaharreko seme batekin. Sosaren ondotik joana zen.

Esposa hila eta aita galeretan
Sekula bezain bero beste aferetan.
Orien konpromisa etzen aferretan:
Gastaturikan ere zerbait paperretan
Aisa bizi daiteke urran denboretan.

Aita joan zen galeretara, bana alaba libratu zen haurra ukan berria zuelakotz. Ikustekoa zela diote haurra sortzean, senarraren poza.

—Nahio induket —egiten omen zion haurñoari— ezkondurik ikusi!

—Gure zaharrak eh! —emazteak berriz—, nahi ordu artio bizi!!
Ordukotz bere egunak kondatuak izan behar zuten. Orai Bordalek agertzera eman nahi du halako emaztea ez dela fidatzeko.

Denbora noble ori kanbia daiteke
Bi mundu plazerretan pasatzia neke.
Oraiko grado ori atzeman du merke,
Bertze tratamendu bat egin nahi luke
Ahal bagindu zenbait konde edo duke.

Gerore norbaitek arriskaturen du,
Fortunaz ez badira lehendanik ondu
Erabez ez direla beharrez ezkondu;
Horietaz mintzo da orrenbertze mundu
Nola eman behar den azkenian kondu.

Konsidera dezala begira dagonak
Eztu gaitzik merexi egia dionak:
Ilun onduan ziren heyen obra onak
Menturaz lehenago barrenda egonak: (5)
Jornaleko on dira halako peonak!

Abra manifiko bat disposatu dute
Tribunale justuan laudatzen badute;
Luziferrek bezenbat urgulu badute
Jaunaren poderia galdu nahi dute.
Orai goza ditela huntsa egin badute!

Aitarekin sartzan da orai. Arike'ko ur edo iturritan lan egiten zuen. Bazuken gau artan bere ezin egona eta lagun bati zion:

—Enaikek nehon bara! Gure etxean zerbaiz gertatzen dela iduritzen ziauk kasik...

—Guk ere gihaunak an ditiau ik bezala eta trankil gituk; zer duk ik orai? Etzakela ortan pentsa!

Dendariak zionez emaztea ere ol-ola ibilia zateken.

—Ze gau iluna! —aitu omen zion—; Ze ilargi beltza!

—Nik ez dakit zer derasazun (6) —berak berriz—; ilargi ederra baita!

Gizona bere faltaz konsumitu urran
Ikusi dena baizik ez daiteke erran.
Obraren arabera beti arranguran
Deskansurik ez duke lurreko denboran;
Emengoa gal eta bertzea menturan.

Gizona kondenatu galeretako;
Fantasia gaixtoak ori egin dako
Lurrian bizi deno (7) miseria franko.
Adiskide fidelik jarraikitzen zako?
Urrikalmendu guti alakoendako.

(5) barrendatu = espiar. (barrendan egon = estar espiando).

(6) derasazun (erasi). "no sé qué revuelves".

(7) bizi deno = de por vida, mientras viva.

Ageri da obenak aitak zituela. Beste bertsuari erranen du ez dela oraikoa bere fama txarra: "krima aundiak ditu famen arabera".

Suyet orien xefa ez da emen bera,
Krima aundiak ditu famen arabera.
Sekulako joan dute galeraz-galera,
Ala duan gizona ez da alegera;
Orai biur laiteke Jaunaren legera.

Haste-hastetik gauzak gaizki eldu ziren. Bera neskato gaztea zen eta senarra adinekoa. Gero, ezkontza amodioz egina izan balitz zer-bait zen.

Ezkondutuen aintzinean Donibane Garazin puskak erosten ari zirela, saltzaleak neskatoari egin omen zion:

—Jes, haurra! Gizon zahar orrekin ezkondu behar?

—Zaharraikin berri bat eros daike! —neskatoaren arrazoina.

Zerbaiten gatik zion bertsulariak:

Bat ain zaharra eta bertzia gaztia
(Mundu-ilusitzale gaistuen tratia),
Aren larriaz bertze baten erostia
Etxean sartu gabe zen konposatia.
Mirakulu aundia akort izaitia!!!

Izpiritu duenak badaki engoitik (8)
Penak eldu direla plazerren ondotik.
Berak ez balin badu maite biotzetik
(Hura da prinzipala, guzien gaintetik)
Ezkontzarik ez egin intresaren gatik.

Mundu au garnitzen da kalitate oroz,
Batzu fortunarekin, bertziak maluros.
Anitz ezkondu dira adineraz geroz
Biotza bete gabe amodio berroz:
Gero maitatzekotan esposik ez eros.

Konseilu on batzu emaiten ditu gero Bordelek. Or agertzen da bere sineste azkarra.

(8) engoitik = desde ahora. (beste leku batzutan, "onezkeroz").

Zer sinifikatzen du biotzeko errak? (9)
Erredoblatzen dira Satanen indarrak.
Deus ez du balioko ondoko indarrak
Kondiak eman behar ditu bat-bederak
Ahantziko baitira tuhalet ederrak (10).

Olako suyetikan pasatu ote da?
Gure denboran ez da nehontik atera.
Sartu nahi duenak justoen artera
Penitentziateko denbora fite da.
Desertura joaiteko nigar egitera.

Penetan den presunak on luke konsolu
Eman zuen fedia konserbatzen balu.
Soinian badabila sobera urgulu,
Jenden murmuratzia ez da mirakulu:
Seinale baduela biotzian dolu.

Ustez eginik ere munduko fortuna
Deusetan ez daiteke estima presuna.
Zenbait egunendako on da huntasuna;
Pratikatzen ez bada borondate huna
Sekulako gal diro bere urostatasuna.

Azkeneko bertsuan agertzera eman nahi du kantu au zertako
egin duen.

Kantu ok egin dira, ez libertitzeko,
Baizik ere guziek esenplu artzeko:
Nehor ez da kapable justifikatzeko.
Zernahi egin lirola (11) ez da fidatzeko
Botza eman duenak esposain galtzeko.

Auek ziren inprimatu zirenak, bana erriko jendek beste bat ba-
dute. Anitzetan bertsulariak bere izena emaiten zuen ondar bertsuan;
eta beste batzutan suyeta nun gertatua zen. Ageri da bertsu onen
falta, koplariak ez baidu errana eriotze ori nun zen. Ortako dio:

(9) "erra" = odio, rencor.

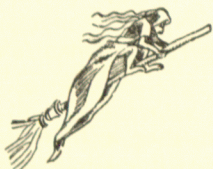
(10) "tuhalet" = franc. "toilette". Atavio (eskuaraz, arropa ona).

(11) zernahi egin lirola = zernai egingo lukela.

Españaiko frontieran erri bat: Arnegy.
An gertatua da mirakulu ori
Mendiaren gainian odola ixuri;
Gisa ortan iteko asesina ori
Espos gaixua dute zerurat igorri.

Gero-re zerbait omen zen emazte arekin bidez. Bigarren senar-
rrak egun batez su-pizteko buruak arrapatu saldan eta biak asarra-
tuik, beso ondoan ukaldi bat eman bazion edo ez emazteari, sagu-
pozoinenez (12) hilarazi zuela diote gizona.

JOSÉ MARÍA SATRUSTEGUI.

(12) sagu-pozoina = veneno para ratas.